

A balkáni kötőmód beépülése két magyar nyelvváltozat beszélőinek grammatikájába

1. Cél

Mint az előző *Nyelvelmélet és kontaktológia* kötet Román hatás és nyelvjárási jelenség párhuzama egy adott szerkezet érvényesülésében: a *hogy* törlése a *lehet* után c. tanulmányában olvashattuk (Benő – Hegedűs 2019), a modális igék utáni kötőmódú igei szerkezet használata kétféle mintázatot mutat. A szerkezet a magyar köznyelvben – kérdőíves felmérésem szerint mind az anyaországban, mind az erdélyiben – a *kell* és a *szabad* segédigék után fordul elő; a moldvai magyar nyelvjárásban viszont a *kell* és a *lehet* után. Ha a magyar nyelvet – generatív terminológiával – külső nyelvként, E(xternális)-nyelvként írjuk le, akkor sodródásról (driftről) beszélhetünk, melynek során a szóban forgó, Balkánról kiinduló és román közvetítéssel hozzánk is elérő jelenség erősebben érintette a moldvai magyar dialektust, mint a magyar köznyelvet, mivel Moldvában már a *lehet* segédigére is kiterjedt. (A *szabad*-dal ugyan nem használatos, de a *szabad* Moldvában egyszerű melléknév; nincs modális jelentése; nem vonz sem igeneves, sem véges mondatbővítmenyt; forrófalvi beszélőktől nyert adataim szerint csak a *valaki szabad valamitől/valakitől* szerkezetben fordul elő.) Jelen előadásomban a mellett érvelek, hogy az E-nyelv-beli sodródás annak a következménye, hogy a balkáni kötőmód eltérő módon épült be a moldvai és a köznyelvet beszélő magyar beszélők belső grammatikájába.

2. A változás előtti szerkezetek

A változás mindkét nyelvváltozatban a főnévi igenevet vonzó személytelen modális igék bővítmenyét érintette. A magyar köznyelvben három ilyen segédige van: a deontikus *kell* és *szabad*, valamint a circumstantialis *lehet*. (A *szabad*-ot a *szabadna*, *szabadott* alakok megléte miatt igeiként elemzem.) A deontikus *kell* és *szabad* hagyományosan kétféle: főnévi igeneves és *hogy*-kötőszós mondatbővítmennyel fordulhattak (és fordulhatnak) elő. A főnévi igenév lehet ragozatlan (1a) vagy ragozott (1b). A *kell/szabad* – fél-segédige lévén – nem viselhet frázishangsúlyt; ezért hangsúlyos elemet kíván maga elé (Szendrói 2004) (2a). A modális ige előtti elem lehet a beágyazott mondatból kiemelt fókusz és/vagy topik is (2b).

- (1) a. ?**Kell** /?**Szabad** Jánosnak [PRO el-men-ni]
b. ?**Kell** /?**Szabad** [Jánosnak el-men-nie]
- (2) a. Ritkán **kell** [_{TopP} **János-nak** [_{FocP} **ELSŐ-KÉNT** be-men-ni-e]]
b. János-nak_i nem **szabad** [_{TopP} t_i [_{NegP} **nem** részt-ven-ni-e]]

Mint (2a,b) tanúsítja, a főnévi igenévi mondat ugyanolyan ige előtti funkcionális elemeket tartalmazhat (fókusz, topikot, tagadást), mint egy főmondat.

Az igenévi bővítmeny szorosan is összekapcsolódhat a főigével; ilyenkor a két ige szomszédos (legfeljebb egy topik ékelődhet közéjük), és az igenév igekötője az igei komplexum egésze elé kerül. É. Kiss (2004) a mellett érvel, hogy ilyenkor tagmondat-egyesítés történik.

- (3) János-nak_j **be**_i **szabad/kell** t_i **men-ni-e** t_j.

A *kell* és a *szabad* hagyományosan *hogy*-kötőszóval bevezetett kötőmódú mellékmondatokkal is állhat. Ilyenkor is történhet hosszú topik- és fókuszmozgatás (4a,b), azonban hosszú igekötőmozgatás nem (4c):

- (4) a. **Szabad** [_{CP} *hogy* [_{TopP} János [_{FocP} csak tíz-kor [_{TP} jö-jj-ön be].
b. **János**_i; **csak tíz-kor**_j **kell** [_{CP} *hogy* t_i t_j be-jö-jj-ön]
c. ***Be**_i **kell** [*hogy* János csak tízkor t_i **jöjjön**]

A *lehet* circumstantialis modális jelentésben hagyományosan csak infinitívussal állhat, kötőmódú tagmonddal nem (5). (Episztemikus segédigeként viszont mindig indicatívusi tagmonddal bővül.)

(5) Jánosnak_i **be, lehet** [t_i t_j **men-ni-e**]

3. Az új szerkezetek

A deontikus *kell* és *szabad* igéket bővítő főnévi igenévi (1-2) és kötőmódú (4) mellékmondat, valamint a főnévi igeneves mondategyesítő szerkezet (3) mellett egy új szerkezet is megjelent a magyar köznyelvben: a kötőmódú igét tartalmazó mondategyesítő szerkezet. Ennek hosszabb változata 1849-től adathozható először (6a), redukáltabb változata 1922-től (6b):

- (6) a. **Meg_i kell, hogy t_i érjem** azt a szép napot (1849)
b. **Meg kell mond-j-am...** (1922) (Magyar történeti szövegtár)

Mint É. Kiss (2009) és Benő – Hegedűs (2019) rámutatott, a szerkezet a balkáni nyelvekben, köztük a románban a főnévi igenevet kiszorító kötőszó nélküli redukált kötőmódú mellékmondatos szerkezet megfelelője, melyben a modális ige szomszédos a kötőmódjelhez kapcsolódó beágyazott igével:

- (7) *Se poate să iasă la pensie.*
REFL *lehet* CONJ kimenjen -ra nyugdíj
'Lehet, hogy nyugdíjba megy.'

É. Kiss (2009) szerint a (6a) alatti szerkezet, mely Kelet-Magyarországon ma talán a legsemmlegesebbnek ható változat, a *să* kötőmódú módjel kötőszóként való értelmezésével keletkezett.

Az előadás mellett érvel, hogy a (6a,b) alatti, mára általánosan elterjedt, köznyelvvé vált változatok **kiterjesztéssel**: a [személytelen modális + főnévi igeneves bővítmény] komplexumot érintő érintő mondategyesítésnek a [személytelen modális + kötőmódú bővítmény] komplexumra való kiterjesztésével jöttek létre. Mivel csak a deontikus *kell* és *szabad* olyan személytelen modálisok, melyek mind főnévi igeneves kifejezéssel, mind kötőmódú monddal bővíthetők, csak ők estek a kiterjesztés hatálya alá.

Moldvában nem kiterjesztés, hanem **helyettesítés** történt: a személytelen igék főnévi igeneves bővítményét – amint az a balkáni nyelvekben történt – redukált kötőmódú, mondategyesítésben részt vevő tagmonddal helyettesítették. Ez valamennyi személytelen, főnévi igeneves kifejezéssel bővülő modális igét érintette, tehát a deontikus *kell* mellett a circumstantialis *lehet*-et is:

- (8) a. Magik **bé lehet men-je-nek** Dzsidas-ra.
b. Ide **bé lehet hoz-z-ák**. (A moldvai magyar nyelv szótára)
c. **Ki lehet kel-j-en** mind a tizenhét tojás. (Forrófalvi gyűjtés)

Hivatkozások:

Benő A. – Hegedűs A. (2019) Román hatás és nyelvjárási jelenség párhuzama egy adott szerkezet érvényesülésében: a *hogy* törlése a *lehet* után. In É. Kiss – Hegedűs – Pintér (szerk.) *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. PPKE BTK.

É. Kiss K. (2004) Parallel strategies of verbal complex formation in Hungarian and West-Germanic? In É. Kiss – van Riemsdijk (szerk.) *Verb Clusters. A study of Hungarian, German and Dutch*, 335–358. Berlin: De Gruyter.

É. Kiss K. (2009) *Nekem el kell menni/el kell mennem/el kell, hogy menjek/el kell menjek/el kellek menni*. In É. Kiss – Hegedűs (szerk.) *Nyelvelmélet és dialektológia 2013–230*. PPKE BTK.

Szendrói K. (2004) A stress-based approach to climbing. In É. Kiss – van Riemsdijk (szerk.) *Verb Clusters. A study of Hungarian, German and Dutch*, 205–223. Berlin: De Gruyter.